

Život s puncem
tuberkulózy

Panenka Marie
proti imigrantům

Průvodce nočním
Londýnem

dějiny **3/2020** a současnost

Nucené práce pro Říši

Totální nasazení 1939–1945

Březen 2020
Číslo 3/ročník XLII
cena 75 Kč



Meziprostory: „Velké dějiny“ v knihách Aleny Mornštajnové

TÉMA | Nucené práce pro Říši. Totální nasazení 1939–1945

Nucené práce pro Říši

Totální nasazení 1939–1945

Editori tématu: Zdenko Maršálek a Vendula V. Hingarová



V letech druhé světové války pracovalo pro německé válečné hospodářství více než dvacet milionů zahraničních dělníků, poněkud ze střední a východní Evropy. Systém nucené práce se postupně rozvinul v samostatné ekonomické odvětví. Odesláni na práci v protektorátu, v Říši nebo v různých okupovaných zemích postihlo také přibližně šest set tisíc Čechů, hlavně mladých. Pokud bychom hledali nějaký převažující generační zážitek z druhé světové války, pro mladé Čechy by to bylo právě totální nasazení.

„Prvním cílem naší cesty Německem bylo nádraží Schlachtensee (stanice v okrajové čtvrti Berlína Zehlendorf). Z vlaku jsme byli doslova vyhnáni za neustálých výkřiků schnell, schnell a raus, raus. Řazení trvalo velmi dlouho a pak následovala stejně dlouhá únavná cesta pěšky do lágru.

Dostali jsme oválnou plechovou známku s vyraženým osobním číslem a zkratkou ORG TODT. Tak jsem byl zaevidován a stal jsem se číslem 355 055. Znamku jsme museli nosit na šňůrce na krku, říkali jsme jí „psi známka“. Osobní čísla jsme používali i na poštovní spojení s domovem – polní pošta, Feld Post. Následujícího rána budíček o půl šesté spojený s řevem aufstehen, aufstehen. Bylo těžké si zvyknout na stálé komandování, křik a na německé heilování. Při pochodu nás nutili do zpěvu, což, pokud se pamatuji, se ani jednou nepovedlo.“

Jan Šefl, *Za války v Norsku. Vyprávění z totálního nasazení*, Rožmitál pod Třemšínem 2009 (vlastním nákladem), s. 3.

Chronologie

19. 1. 1939 mezivládní dohoda mezi Česko-Slovenskem a Německem o najímání českých dělníků na práci do Říše

23. 3. 1939 v protektorátu Čechy a Morava zahájen nábor pracovních sil pro německý průmysl

25. 7. 1939 v protektorátu zavedena pracovní povinnost pro všechny muže ve věku 16 až 26 let

březen 1941 Organisation Todt zahájila v protektorátu nábor pro práci na opevnění

4. 5. 1942 podle nařízení protektorátní vlády mohla být každému práceschopnému obyvateli příkázána práce v Německu

červen 1942 podle nařízení generálního zmocněnce pro pracovní nasazení Fritze Sauckela mělo být do Německa z protektorátu měsíčně odesláno 11 000 dělníků

8. 8. 1942 protektorátní vláda umožnila povolávání Čechů do polo-vojenské organizace Technische Nothilfe

16. 9. 1942 pro potřeby pracovního nasazení vyšlo nařízení o vypracování seznamů mužů a žen ročníků 1921 a 1922

10. 11. 1942 podle nového nařízení se nábor pro nasazení v Německu

rozšiřoval i na ročníky 1918, 1919 a 1920

září 1943 do Německa odjelo 2000 studentů průmyslových škol, kteří byli v rámci „výrobní praxe“ nasazení na odstraňování následků bombardování

září 1943 zahájení registrace ročníků 1924, který měl být po zaškolení v Německu nasazen v leteckém průmyslu v protektorátu

31. 3. 1944 počet českých dělníků v Říši dosáhl svého maxima: od března 1939 bylo do Německa odesláno 420 224 českých dělníků

6. 12. 1944 úřad říšského protektora rozhodl o nasazení mužů ročníků 1921–23 pracujících v zemědělství na zákopové práce v Dolním Rakousku

9. 2. 1945 československá exilová vláda vydala směrnici o vydávání repatričních víz pro tzv. zavlčené osoby

květen 1945 zahájení repatriace československých občanů zavlčených do Německa a dalších okupovaných území

Podle *Museli pracovat pro Říši. Nucené pracovní nasazení českého obyvatelstva v letech 2. světové války*, Praha 2004, s. 89–90.



Fascinace pokrokem

„Grossraum Europa“ a militarizace práce v nacistickém Německu

— Ketil G. ANDERSEN

V době, kdy se nacisté dostali k moci, bylo v Německu šest milionů nezaměstnaných. Důsledky světové hospodářské krize na počátku třicátých let pociťovalo Německo mnohem hůř než ostatní země. Kromě hospodářských ukazatelů hrála podstatnou roli i psychologie. Zatímco ve většině Evropy panovala po roce 1918 úleva z konce války a radost z dosažených vítězství, Němci v prvních poválečných letech zažívali hlubokou ekonomickou, ale především morální depresi. Naplno pociťovali tíhu porážky, která drasticky ukončila několik desetiletí trvající hospodářský a mocenský vzestup Německa, které před rokem 1914 stálo na čele pomyslného žebříčku průmyslového rozvoje Evropy. Po válce se proto k deziluzi z milionů padlých a zmrzačených, vyčerpané ekonomiky a nedostatku základních životních potřeb přidal i všeobecný pocit ponížení z proměny země v oběť vítězných mocností. Teprve v polovině dvacátých let se Výmarské republice podařilo nalézt křehkou a, jak se brzy ukázalo, jen zdánlivou stabilitu. Tou vbrzku otřásla zmiňovaná hospodářská krize. Období konjunktury před krachem newyorské burzy bylo v Německu jen velmi krátké, a tedy nedostatečné k hlubšímu etablování demokratických hodnot v německé společnosti. I proto se v lednu 1933 moci chopili nacisté.

MILITARIZACE PRÁCE

Nový režim přistoupil k tíživým sociálním otázkám ve velkém stylu. Nejprve nacisté násilně eliminovali tradiční dělnické politické a odborové organizace. Současně založili ústřední masovou organizaci s celostátní působností, Německou pracovní frontu (*Deutsche Arbeitsfront* - DAF), a teprve poté ve své vlastní režii spustili rozsáhlý program veřejných prací, včetně výstavby dálniční sítě a další dopravní infrastruktury. Opatření prezentovali jako prostředek boje

Nacistické Německo prezentovalo svoji ideologii monumentální architekturou - Berlín se měl stát největší metropolí světa: *Welthauptstadt Germania*. Na základě Hitlerových náčrtů Albert Speer stvořil modely klíčových budov a celého středu města.



BUNDESARCHIV

Ketil G. ANDERSEN

(nar. 1963) působil jako odborný asistent na Universitě v Oslo, nyní je kurátorem v norském Muzeu vědy, technologie a průmyslu. Zabývá se především intelektuálním diskurzem ekonomie a technologie v meziválečném Německu a působením Organizace Todt v Norsku.

proti nezaměstnanosti. Velkou část dělníků získali i do té doby nevídanými sociálními opatřeními, od prodloužení dovolené a zavedení nových placených svátků až po zákonnou ochranu nájemníků a vyšší daňové úlevy pro dělnické profese a střední třídu. Naproti tomu vyžadovali naprosté podřízení centralistickému vůdcovskému principu v politice, v práci i ve společenském životě. Námezdně pracující se měli - a museli - začlenit do nově budované nacionálněsocialistické společnosti.

Náhradou za totalitizaci společnosti ovšem měla propaganda lidovým masám co nabídnout. Za pouhý rok se počet nezaměstnaných snížil na polovinu a do roku 1937 nezaměstnanost jako společenský problém prakticky vymizela. Úspěch, který nacisté před veřejností připisovali

svým opatřením, jim však do značné míry spadl do klína: k moci se dostali v okamžiku, kdy krize dosáhla svého vrcholu, a hospodářství by se – stejně jako jinde v Evropě – pomalu, postupně, ale plynule vzpamatovávalo i bez ohledu na politický režim.

Veřejné práce se ovšem staly opticky nejmhatelnějším motorem německé ekonomiky. Během pouhých několika let se dokonce pracovních sil začalo nedostávat. Pod agendou Říšské pracovní služby (*Reichsarbeitsdienst* – RAD) proto byla pro mužskou část populace v roce 1935 uzákoněna pracovní povinnost. Dovedným spojením obecně militaristické ideologie s argumenty o nutné převýchově ke kázni a sebedisciplíně se práce změnila v období vojenské služby a předvojenské přípravy. Běžnou součástí masových shromáždění se staly přehlídky, na nichž pochodovali uniformovaní dělníci s lopatami na ramenou namísto zbraní.

VICE EVROPY JAKO VELKOPROSTORU

Podstatnou součástí nacistické ideologie bylo její vizionářství. Nešlo přitom jen o laciné propagandistické slogany. Mezi ideové zdroje obou velkých totalitních systémů 20. století patřila i víra v technický a technologický pokrok jako prostředek rozvoje lidstva. K zastáncům a obdivovatelům těchto myšlenek patřil jak Joseph Goebbels, tak Adolf Hitler. Jako každá totalitní ideologie chtěla i ta nacistická utvářet novou identitu jednotlivců, národa i celého společenství. Technika tak ve spojení s teorií o nadřazenosti germánské rasy a německého národa představovala základ velikášství a megalomanských konceptů rychlé proměny Německa a celé Evropy.

Díky nacifikaci profesních stavebních a projektových organizací si v nich zajistil klíčové postavení Fritz Todt, jenž sice patřil ke špičkovým německým inženýrům, jeho hvězda ale začala strmě stoupat teprve poté, co se k moci dostal Hitler. Svých kompetencí hodlal využít k zvýšení prestiže inženýrů ve společnosti, včetně nápadu ustavit samostatné ministerstvo pro technologie. Doufal, že prostřednictvím nacionálního socialismu si technologie najdou čestné místo v německé kultuře.

Ihned v roce 1933 byl Fritz Todt jmenován generálním inspektorem silniční výstavby. Během osmi let chtěl vybudovat na sedm tisíc kilometrů dálnic, které se staly jednou z ikon nacistického režimu. Jejich koncepce vyjadřovala spojení pokroku, rychlosti, propojení a budování společné identity, ale současně odrážela i představy o dalších hodnotách nacistického „nového člověka“: trasy dálnic například nekopírovaly

nejkratší spojení, ale umným vkomponováním do krajiny měly respektovat sepětí člověka s přírodou a jejími krásami. Todt zdůrazňoval harmonii technologie a přírody.

Dálnice ovšem představovaly jen jeden článek svébytné filozofie. Motorizace společnosti, jejímž výrazem a další ikonou se stal „lidový vůz“ Ferdinanda Porscheho, známý „brouk“, šla ruku v ruce s řadou zdánlivých sociálních vymožeností pro nižší a střední třídu, jako byly placené rekreace, penze a peněžní podpory pro rodiny.

Dopravní infrastruktura všeho druhu byla rozšiřována i na územích, která se postupně do-

Projekt dálnic přerostl ve svébytnou filozofii sepětí techniky s člověkem a přírodou. Dálniční síť měla v budoucnu pokrýt celou Evropu, a dokonce dosáhnout až na Kavkaz.



stávala pod německou kontrolu. Při zkoumání okupační politiky a vztahu obyvatelstva obsazených zemí je nanejvýš důležité si uvědomit, že v dobových realitách nacisté a jejich aktivity nemuseli být vnímáni jen a pouze negativně. Ještě ve třicátých letech byly časté projevy respektu, částečného uznání, či dokonce jistého obdivu k jejich výsledkům a plánům. Architektonické počiny uchvacovaly svou monstrózností a komplexností „řešení“ sociálních problémů, hlásaná péče o prostý lid a rozmach průmyslu mohly vzbuzovat naději a sympatie v době, kdy v Evropě ještě doznívala hluboká hospodářská krize. Lákavé byly i konkrétní hospodářské plány. Kontrola celé Evropy dávala nacistům možnost

odstranit složité celní a právní bariéry, které tíživě omezovaly volný obchod na kontinentu, rozdrobeném do velkého počtu malých a středních států. Zvláště v zemích, jejichž obyvatelé Němci považovali za sobě rovné či „rasově hodnotné“, mohli podnikatelé se sympatiemi sledovat výzvy, které se zdály objevovat. Odstranění nebo zjednodušení právních a celních bariér ve spojení s celokontinentální, velkokapacitní nadnárodní komunikační sítí slibovaly nevídaný rozvoj obchodu, ale například i rychlý transfer moderních technologií a inovací.

Z čistě technického a obchodního pohledu tedy idea evropského „velkoprostoru“ zahrnovala podobná řešení a výhody jako jiné unifikační plány, od těch dobových až po současné koncepce Evropské unie. To samé platí i pro zdánlivě pokrokové principy sociálního zabezpečení, v nacistickém pojetí ovšem vykoupené rasovou selekcí, požadavky bezpodmínečného podřízení se totalitní unifikaci a zotročením početných vyloučených komunit. Skutečnost, že megalomanské průmyslové a infrastrukturní projekty fyzicky budovaly právě masy zotročených lidí, byla charakteristickým rysem spojení technologie s nacistickou ideologií. Nucené pracovní nasazení milionů obyvatel okupovaných zemí, kteří byli vytrženi ze svých domovů a rozesláni do barákových táborů u pracovišť po celé Evropě od Řecka až po Severní mys, se stalo jedním ze společných aspektů kolektivní paměti evropských národů.

MÍSTNÍ KOLABORACE

Zvláštní kapitolou historie nuceného nasazení je spolupráce místních firem v jednotlivých okupovaných zemích. Organizace Todt sloužila především jako generální platforma a jako řídicí, zabezpečovací a kontrolní orgán. Na jednotlivé stavby ale většinou kontraktovala konkrétní civilní firmy, kterým zajišťovala materiál, popřípadě stroje, a také pracovní síly a jejich dozor. Přemíru úkolů nebyly schopny zvládnout německé firmy samy, a proto mezi zaměstnavateli nuceně nasazených najdeme i podniky francouzské, nizozemské či norské. Pro vybrané podnikatele zakázky znamenaly nejen určitý zisk, ale především existenční jistotu ve válečné době, a to jak pro firmu samotnou, tak pro jejího majitele a také zaměstnance. Díky přímým zakázkám se z důvodu jejich „nepostradatelnosti“ podařilo uchránit mnoho Francouzů, Nizozemců, Norů, Belgičanů nebo Čechů před odesláním do Říše. Na druhou stranu některé místní



Velkolepé plány celoevropské dopravní infrastruktury realizovali zotročení zajatci, vězni koncentračních táborů a nuceně nasazení dělníci z okupovaných zemí

firmy dostaly přidělené i nuceně nasazené dělníky, a ve výjimečných případech dokonce i zajatce. Firmy, jejich majitelé a vedoucí pracovníci tak měli přímý vliv na životní podmínky těchto obětí systému otročké práce – a také část odpovědnosti. Udržení, rozvoj a nemalý zisk mnoha podniků v okupovaných zemích se tak odvíjely od přímé participace na zločinném komplexu nacistické válečné mašinerie. V řadě evropských

zemí se v posledních desetiletích toto téma pomalu otevírá jako bolestná kapitola národních dějin druhé světové války a okupace.

BEZOHLEDNÝ POKROK

Sporné pomníky velikášských vizí jsou dodnes rozesety takřka po všech zemích Evropy. Nacisté odešli, ale silnice, mosty, železnice, letiště, doky, elektrárny, továrny a sklady, které vybudovali za pomoci otročké práce dělníků, vězňů a zajatců, zůstaly. Velká část této infrastruktury se dodnes využívá. V některých projektech se v okupovaných zemích po válce pokračovalo, další se přizpůsobovaly novým potřebám. Některé továrny, postavené nacisty na zelené louce, se významným způsobem zapojily do poválečného hospodářského systému daných států, od strojíren až po rafinerie. Dlouho sloužily improvizované nemocnice, vhod přišla za války rozšiřovaná kapacita některých přístavů. V letech studené války našly na obou stranách železné opony využití i vojenské stavby vybudované původně proti Spojencům. Pozůstatky jiných projektů naopak dodnes hzdí krajinu od španělských hranic až po Severní mys. Válečný spěch se negativně projevil jak na samotném projektování a požadovaných parametrech, tak i na kvalitě jejich provedení; nejvýznamnějším důvodem, proč zůstaly ležet ladem, je však většinou naduté velikášství jejich plánovačů.

Totalitní ideologie a teorie nadřazenosti a předurčení k světovládě se u nacistů vzácně snoubily s technicistní vírou v „pokrok“, viděný coby exponenciálně vzrůstající křivka, které nic nesmí stát v cestě. Svou obhajobu před norimberským tribunálem Albert Speer uzavřel tím, že obvinil samotnou technologii. Tvrdil, že nacistická zvěrstva lze chápat jako důsledek příležitosti, které moderní technologie nabízejí. V tomto duchu také uzavřel i své paměti, vydané v roce 1969 poté, co byl po dvaceti letech propuštěn z vězení. Poslední věta knihy zní: *Oslněn možnostmi technologií, věnoval jsem nejlepší léta svého života tomu, abych jim sloužil. Nyní ale v tomto ohledu pociťuji spíše skepsi.*

Z angličtiny přeložil Zdenko Maršálek

Literatura

- R. J. Overy, *War and Economy in the Third Reich*, New York 1994; H. Klemann - S. Kudryashov, *Occupied Economies. An Economy History of Nazi-occupied Europe, 1939-1945*, London - New York 2012; F. W. Seidler, *Die Organisation Todt. Bauen für Staat und Wehrmacht 1938-1945*, Koblenz 1987; M. Hård - A. Jamison (eds.), *The Intellectual Appropriation of Technology. Discourses on Modernity, 1900-1939*, Cambridge 1998; J. Fest, *Speer. The Final Verdict*, London 2002; A. Speer, *Erinnerungen*, Berlin 1970; U. Herbert, *Hitler's Foreign Workers. Enforced Foreign Labour in Germany under the Third Reich*, Cambridge 1997.

Nebe nad Německem

České pracovní útvary v letecké válce 1942–1945

— Stanislav KOKOŠKA

V březnu 1942 zahájilo britské královské letectvo plošné bombardování německých měst. První velké nálety směřovaly na Essen, Kiel, Kolín nad Rýnem, Lübeck, Brémy a Hamburk. Tato letecká ofenziva začala nejen ohrožovat české dělníky, kteří pracovali ve velkých průmyslových střediscích, ale přinesla rovněž nový druh takzvaného totálního nasazení.

Do Říše byly poslány tisíce mladých Čechů, kteří sloužili v pracovních útvarech wehrmachtu nebo u policejních jednotek, jež tvořily součást protiletecké ochrany. S výjimkou dvou praporů protektorátní policie šlo přitom o osoby, které k této nebezpečné službě buď určily pracovní úřady, anebo je do Německa vyslaly protektorátní štáby nově zřízené Technické nouzové pomoci (*Technische Nothilfe* - TN). V této poslední kategorii se nakonec ocitli i studenti průmyslových a mistrovských škol, jejichž nasazení se oficiálně vysvětlovalo pracovní praxí.

POD KURATELOU WEHRMACHTU

Již v létě 1942 dostala okupační správa v protektorátu příkaz, aby dodala do Říše kontingent několika tisíc tesařů, zedníků, sklenářů a pokrývačů. Jejich úkolem se stalo odstraňování škod, které byly způsobeny intenzivní leteckou válkou. Pro tento účel začala být totiž v Německu vytvářena *Organisation L (Luftschädenbeseitigung)*, která byla složena z válečných zajatců a příslušníků okupovaných národů. Tvořila takzvaný doprovod branné moci, což znamenalo nejen vojenské velení, ale i skutečnost, že řemeslníci, které pracovní úřady povolaly do této uniformované formace, sice měli status civilních zaměstnanců a pobírali mzdu, ale současně podléhali trestnímu řádu německé armády a jiným vojenským předpisům. Byli zformováni do pracovních praporů, které se staly součástí územní organizace wehrmachtu.



Pracovní prapor (L) 12
na cestě do Brém

V protektorátu probíhaly odvody do těchto jednotek v říjnu 1942. Pro jejich průběh bylo charakteristické, že příkazovací výměry pracovních úřadů sice obsahovaly jméno cílové stanice, Baumholder v Sársku, ale nikdo z povolaných netušil, že se jedná o výcvikový prostor wehrmachtu. *Když jsme přijeli*, vzpomínal později na přivítání v Německu elektroinstalatér Štěpán Kocmich, *bylo už asi okolo půlnoci, jen jedno světýlko tam svítilo. Pak se najednou rozsvítila světla naplno a teď na tom peronu běhali němečtí vojáci se samopaly a řvali: Alles aussteigen, los, los, schnell!* Následovalo seřazení do trojstupu a odchod do ubytovacího tábora. Následujícího dne čeští řemeslníci nafasovali vyřazené, nahnědo přebarvené vojenské stejnokroje. Potom byli rozděleni do rot podle vykonávané profese a přemístěni do nových posádek. Například lakýrník Josef



Václav Křovina oznamuje, že přežil nálet na Darmstadt

Valeš se stal členem 6. roty pracovního praporu (L) 13, která byla umístěna v kasárnách v Saar-louis. Tam prošel běžným pořadovým výcvikem jako němečtí vojáci, ovšem s jedním podstatným rozdílem: *Místo kvěrů jsme dostali lopaty!*

Z protektorátních příslušníků byly zformovány pracovní prapory (L) 12 a (L) 13, které postupně působily v Saarbrückenu, Ludwigshafenu, Brémách, Kasselu, Essenu, Zeitzu a dalších německých městech. V únoru 1943 v nich sloužilo 2330 mužů, kteří pracovali ve vojenských dílnách, u německých řemeslníků nebo na stavbě protiletectvých krytů. Jednalo se o pohotovostní jednotky, které jako celek zasahovaly až v okamžiku náletu. Tomu odpovídalo i relativně slušné finanční odměňování. Současně však platilo pravidlo, že příslušníci praporů musejí týdně odpracovat minimálně padesát čtyři hodin, a to bez započítání doby, kterou při spojeneckém bombardování strávili v protiletectvém krytu. Fakticky tak na tom byli hůře než dělníci v továrnách, kterým se takzvané poplachové hodiny započítávaly do běžné pracovní doby. Přitom právě služba u pracovních praporů patřila jak po fyzické, tak i po psychické stránce k nejtěžším formám pracovního nasazení: *Okamžitě po náletu, vzpomínal později J. Valeš, jsme nastupovali k záchranným pracím: hašení požárů, vyprošťování zasypaných lidí, z nichž mnozí už byli mrtví nebo v těžkém šoku; zoufalství lidí je těžko popisovat.*

Podle různých svědectví se německé obyvatelstvo chovalo k příslušníkům pracovních praporů zpravidla slušně, protože chápalo, že čeští řemeslníci byli poslání do Říše právě proto, aby pomáhali. Částečně to platí i o německém velitelském sboru. Podle různých svědectví existoval viditelný rozdíl mezi záložními důstojníky a poddůstojníky wehrmachtu, kteří nezřídká pocházeli z řad válečných rekonvalescentů. Zatímco ti první kladli důraz především na korektní vojenské vystupování, ti druzí se často dopouštěli šikanování. Kupříkladu Antonín

Stanislav KOKOŠKA

(nar. 1959) působí v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR a Ústavu pro studium totalitních režimů. Zabývá se především českými a československými dějinami v letech 1938–1945. kokoska@usd.cas.cz

Kostka, který sloužil u 6. roty pracovního praporu (L) 13, k tomu později uvedl: *Měli jsme nad sebou sedmadvacet vojáků a z nich mohlo být tak sedm, osm, kteří se s námi bavili jako s lidmi. Jinak nám dávali taková jména, že je tady nemůžu jmenovat.* Nezřídká docházelo i ke kázeňským trestům. Lehčí delikty se trestaly zákazem vycházek nebo vězením po službě. Vyšší formu postihu představovalo zařazení do trestní roty, ve které panoval tuhý pracovní režim, včetně snížení dávky potravin.

Z pohledu nacistických úřadů hlavní problém představovaly třeba jen přátelské vztahy s německými ženami a dívkami. Tomu nešlo zcela zabránit, protože Češi sice byli říšskými příslušníky „zvláštního druhu“, ale nevztahovaly se na ně rasové zákony. Základní způsob, jakým se bojovalo proti podobným kontaktům, představoval vojenský režim. Večerka byla již v devět hodin a běžně se zakazovaly návštěvy některých podniků. V německých hospodách navíc platil zákaz tancování, takže – vzpomínal později jeden z nasazených, Vladimír Čihák – *tam jsme se bavili podle svého: seděli jsme a povídali si zážitky a nezážitky, prostě ty hospodské řeči, které se vedou.*

Zcela jiná situace panovala u pracovního praporu (L) 12, který byl zpočátku nasazen v severním Německu. Jeho první rota byla od října 1942 umístěna v barákovém táboře v Ritterhunde, odkud každý den dojížděla zvláštním vlakem do nedalekých Brém. Prakticky veškerý společenský život se odehrával v lágru, ve kterém bylo ubytováno několik set protektorátních příslušníků. Jedním z nich byl i Zdeněk Fábbera, který se ve volných chvílích pokoušel psát verše. Vznikla tak báseň „Večer v kantýně v Ritterhude“, která popisuje vztahy s totálně nasazenými Polkami, které pracovaly v kuchyni: *K Polce, co tam již s dvěma sedí, přijdou pak další dva jiní, aby si pohladili alespoň kousek ženy.* Další příslušník této jednotky byl nasazen v krejčovské dílně, která fungovala při velitelství praporu. Ve svých vzpomínkách uvádí, že po práci chodili v Brémách do místní hospody tancovat s Francouzkami, *kterých zde bylo hodně, a vůbec nevidilo, že jsme si nerozuměli.* Běžným zdrojem zábavy bylo i hraní karet, zpěv při kytáře, vycházky do okolí a příležitostný výlet k moři. Prakticky všechna osobní svědectví však především popisují stesk po domově, hrůzy letecké války, špatnou stravu a namáhavou, nebezpečnou práci.

POSILY

V květnu 1943 Říše požadovala, aby protektorát dodal kontingent dalších řemeslníků, kteří by pomáhali odstraňovat škody po spojeneckém



NÁRODNÍ ARCHIV, PRAHA

Příslušníci *Technische Nothilfe* v Berlíně

bombardování. Walter Bertsch, ministr hospodářství a práce, se ohradil s tím, že už sám nemá žádné pracovní rezervy a letecká válka se přitom už přenášela i do českých zemí. Jako gesto dobré vůle nabídl dva tisíce mužů z *Technische Nothilfe*. Jednalo se o jednotky, které měly zasahovat při mimořádných situacích a podle říšskoněmeckého vzoru se formovaly rovněž v protektorátu. Organizačně podléhaly nikoli pracovním úřadům, ale velitelům německé pořádkové policie. Vedle řemeslníků a lékařů byli k plnění úkolů v rámci takzvané nouzové služby povoláváni rovněž studenti středních škol. Přitom již v roce 1942 existovala praxe, že jejich nasazení může dočasně proběhnout i na území Říše.

V létě 1943 začalo nové povolávání středoškolských studentů do *Technische Nothilfe*, tentokrát již za přímé asistence protektorátního ministerstva školství a lidové osvěty, které poskytlo velitelství TN příslušné jmenné seznamy. V srpnu 1943 tak z protektorátu začaly odjíždět první transporty studentů, které směřovaly do hlavních ohnisek letecké války. Celá akce vzbudila řadu protestů, protože v protektorátu se díky nacistické propagandě dobře vědělo, jak vypadají německá města postižená spojeneckými nálety. Do případu se vložila prezidentská kancelář, které Emanuel Moravec arogantně odepsal, že studenti, z nichž některým bylo sotva sedmáct let, získali možnost rozšířit si v Říši svoje vědomosti a obzory. Podle jeho názoru šlo vlastně o čest, přičemž se od českých studentů nepožaduje více, nežli od jejich německých kolegů stejného stáří.

Literatura

A. Bačák, „Byl jsem na nucených pracích v Reichu“, *Příloha Budišovského zpravodaje* č. 3/2007; M. Eisenhammer, „Nasazení studentů středních škol v rámci organizace *Technische Nothilfe*“, in: *Museli pracovat pro Říši*, Praha 2004, s. 63–74; Z. Fábbera, „V zajetí orla. Pokus o poezii z doby nuceného nasazení v Německu“, in: *Západočeský historický sborník* 6 (2000), s. 329–361; J. Havlíková – L. Vondryšková, *Místo určení: Sársko. Čeští nuceně nasazení vzpomínají*, Praha 2004; Z. Kokošková – J. Pažout – M. Sedláková (eds.), *Pracovali pro Třetí říši*, Praha 2011; F. Mainuš, *Totální nasazení. Češi na pracích v Německu 1939–1945*, Brno 1970.

Bylo jen otázkou času, kdy dojde k nějaké tragédii. Tímto okamžikem se stala noc z 23. na 24. listopadu 1943, kdy byl v Berlíně-Charlottenburgu naplno zasažen protiletecký kryt. V něm zahynulo osmnáct příslušníků TN, z toho patnáct středoškolských studentů, a dvacet dalších mladíků bylo vážně zraněno. Za této situace K. H. Frank již v prosinci požádal Hitlera, aby od nasazování českých příslušníků v rámci letecké války nad Německem bylo upuštěno. Svůj podnět vysvětloval jak negativní náladou, kterou v protektorátu vyvolaly zprávy o smrti nasazených studentů, tak i dřívějšími prohlášeními nacistického režimu, že Češi se nebudou účastnit branné služby, nýbrž jen pracovat pro Německo. Protože již zahájené nasazení ročníku 1924 v Říši také prudce zhoršilo náladu v protektorátu, Frank ve svém dopise výslovně uváděl, že jeho návrh se samozřejmě netýká statisíců českých dělníků, kteří nadále zůstanou na německém území.

AŽ DO ÚPLNÉHO KONCE

Ještě v prosinci 1943 Adolf Hitler s Frankovou žádostí souhlasil. V lednu tak mohlo být zahájeno stahování více jak pěti tisíc mužů, kteří sloužili v Německu v jednotkách *Technische Nothilfe*, protiletecké ochrany, požární policie a uniformované protektorátní policie. Zcela se ale zapomnělo na příslušníky obou pracovních praporů, jejichž osud se nezměnil. Jednotlivé roty byly postupně překládány do středního Německa a nadále nasazovány k odstraňování škod po bombardování. Na jaře 1945 se celá organizace začala drobit. Několik mužů se dostalo domů na základě potvrzení, že se budou ženit. Jiní si opatřili civilní oděv a s různým úspěchem se pokusili o útek. Asi nejodvážnější anabázi prodělal Alois Bačák, který v polovině března s několika kamarády vyrazil z Ludwigshafenu na kole: *Zvolili jsme vedlejší silnice a jeli předpokládaným směrem s tím, že jsme nevěděli, kde budeme přespávat, ani co budeme jíst. Mapu jsme neměli, a tak se někdy stalo, že jsme bloudili.*

Většinu příslušníků pracovních praporů (L) 12 a (L) 13 osvobodily až americké jednotky. Postupně pak byli repatriováni do českých zemí. Z jejich vzpomínek, které shromáždila a publikovala organizace Živá paměť, lze i s velkým časovým odstupem poznat, že od října 1942 prošli skutečným peklem totálního nasazení: *Ještě dlouho, když jsem byl po válce doma, vzpomínal Josef Valeš, tak jsem se budil. Když byla náhodou v noci bouřka, tak já vylít a maminka: Kampak jdeš? Kam utíkáš? No do krytu, tak byl člověk z toho vyplašený.* ■

Za polárním kruhem

Totálně nasazení Češi v Norsku

— Vendula V. HINGAROVÁ

V roce 1942 požádala Einsatzgruppe Wiking, sekce polovojenské Organizace Todt působící v Norsku, svou centrálu v Berlíně o poskytnutí zahraničních pracovníků na stavbu opevnění na norském pobřeží. V prosinci téhož roku do Norska odjely i první transporty mladých mužů z protektorátu. Do konce války bylo na práce v Norsku nasazeno více než 1300 Čechů.

Totální nasazení za druhé světové války je v českém kontextu spojováno především s odesláním na práce v Německu a obsazeném Rakousku. Část dělníků ale Němci poslali i do dalších okupovaných zemí jako Belgie, Francie, Itálie a Řecko, a také do Skandinávie. Počty Čechů nasazených v Norsku byly zdokumentovány teprve nedávno, poté co v roce 2012 norský Národní archiv zpracoval a odborné veřejnosti zpřístupnil fondy německé okupační správy.

FESTUNG NORWEGEN

Na začátku druhé světové války skandinávské státy doufaly, že stejně jako za první světové války zůstanou po celou dobu konfliktu neutrální. Dánsko a Norsko však měly pro německé zájmy příliš strategickou polohu, a tak Němci obě země během dvou jarních měsíců roku 1940 obsadily.

Vendula V. HINGAROVÁ

(nar. 1976) vystudovala skandinavistiku a iberoamerikanistiku. Pracuje v oddělení skandinavistiky ÚGS FF UK. Věnuje se historickým a lingvistickým výzkumům. V současnosti pracuje na projektu o česko-skandinávských vztazích za druhé světové války podpořeném Fondy EHP. vendula.hingarova@ff.cuni.cz



Norsko mělo v německých plánech budování Nové Evropy výjimečné postavení. Jako *Festung Norwegen* mělo chránit Říši před námořní bloádou a zároveň sloužit jako základna pro operace německého námořnictva a letectva v Severním moři i Arktidě. Obranný systém budovaný na pobřeží měl vést od jihu Norska až daleko za polární kruh na sever k finským hranicím. Ovšem norské pobřeží, rozčleněné do tisíce nepřehledných fjordů, ostrůvků a zátok, dohromady měří více než 25 000 kilometrů. Na všech vojensky významných místech vznikala palebná postavení baterií pobřežních děl všech ráží, chráněná systémy bunkrů, zákopů a ženíjních překážek. Rozšiřovaly se kapacity přístavů, aby mohly pojmut i ty největší válečné lodě německé *Kriegsmarine*, uvnitř přístavů pak vyrůstaly mohutné bunkry, chránící ponorky před nálety bombardérů. Ve vnitrozemí Němci stavěli nová a vylepšovali stávající letiště, odkud mohly bombardéry *Luftwaffe* doletět až nad Británii.



OSOBNÍ ARCHIV V. HINGARØVE

kilometrů východně od přístavu Bodø. Od podzimu 1942 byli na stavbu nasazeni váleční zajatci, kteří položili základy Polární trati od Fauske do Narviku. Zvláště budování tohoto úseku patří k temným kapitolám norských válečných dějin. Pracovalo zde na 20 000 především sovětských a jugoslávských zajatců. Drsné polární klima, nelidské podmínky, hlad a hrubé zacházení strážných vedly ke značným ztrátám na životech – zahynula asi desetina zajatců. Dodnes toto téma budí v Norsku velké rozpaky, zvláště když se objevily podrobnosti o spolupráci norských státních drah a řady stavebních firem s německým okupačním režimem.

Ambiciózní budovatelské plány stály Němce – a potažmo i Norsko a další okupované země – mnoho lidských životů a nemalé finanční a materiální prostředky. Brzy se ukázalo, že požadavky na pracovní síly dalece převyšovaly možnosti místního trhu práce. Již první rok po obsazení Norska bylo proto rozhodnuto získat posily ze zahraničí.

Z PROTEKTORÁTU DO NORSKA

Požadavky norské pobočky *OT-Einsatzgruppe Wiking* na zajištění pracovních sil přišly v době, kdy v protektorátu již mašinerie totálního nasazení běžela naplno. Na podzim 1942 byli povoláni příslušníci ročníků 1921 a 1922, a část z nich tak byla poslána na sever. Čeští dělníci se o tom, že budou nasazeni v Norsku, většinou dozvěděli až v některém ze sběrných táborů v Německu, kde po nezbytných administrativních úkonech docházelo k základnímu rozřazení. Jedním z hlavních faktorů, který rozhodoval o jejich dalším osudu, se stala zdravotní prohlídka: k odeslání do Norska byli vybíráni fyzicky nejzdatnější.

Transporty dělníků většinou mířily do Trondheimu ve středním Norsku, kde teprve byli přiděleni na práci k jednotlivým firmám. Část nasazených odjela dále na sever, část zůstala v Trondheimu. To byl i případ Jana Šefla z Hvozďan, přiděleného firmě Hermann Schäfer podílející se na stavbě ponorkové základny. Největším

Druhým strategickým plánem Němců bylo vybudovat Severní a Polární železnici podél pobřeží z Trondheimu do Narviku a dále na sever až po Kirkenes ve Finnmarce. Do Narviku proudila ze Švédska kvalitní železná ruda, potřebná pro válečný průmysl, a spojení dále na sever mělo zásobovat polární základny a také zabezpečit německý útok na Murmansk. O prodloužení stávajících tratí z Trondheimu dále na sever se sice pokoušeli sami Norové již před válkou, ovšem extrémně náročná stavba přesahovala ekonomické a technické možnosti tehdy ještě chudé země. Do roku 1940 se podařilo dosáhnout Mosjøen, ležící méně než v polovině vzdálenosti z Trondheimu do Narviku. Tradiční lodní spojení bylo mnohem efektivnější a levnější, za války se však mohlo stát snadným cílem námořních a leteckých útoků. Proto Němci k výstavbě železnice na sever přikročili ještě v průběhu bojů o kontrolu nad Norskem v roce 1940. Během tří let se jim podařilo prodloužit trať o téměř tři sta kilometrů až do Fauske, padesát

Během nasazení v Norsku si mohli čeští dělníci dopisovat se svými příbuznými ve vlasti. Korespondence byla ze strategických důvodů doručována německou vojenskou poštou a byla sledována cenzurou. Díky německé důslednosti pošta dorazila za polární kruh za čtrnáct dní. Po válce si nasazení korespondovali s norskými přáteli.

Za války v Norsku: na čtyři místní jeden cizinec

Před válkou žily v Norsku jen 2 900 000 obyvatel. V době okupace Němci do země poslali 400 000 svých vojáků, více než 30 000 totálně nasazených dělníků z okupovaných zemí a 70 000 sovětských, 4000 jugoslávských, 1000 polských a stovky dalších válečných zajatců. Na konci války připadal na každé čtyři Nory jeden cizinec. Většina vojáků, ale i dělníků a zajatců byla navíc soustředěna do stovek míst na pobřeží, kde se budovala vojenská opevnění a dopravní infrastruktura. Mimo velká města často cizinci v dané lokalitě několikrát převyšovali počty domácího obyvatelstva. □

objektem základny se stal bunkr Dora I. Železobetonový dok, jenž mohl poskytnout úkryt až pro šestnáct ponorek, měl složitou konstrukci, která zasahovala až do mořského dna. Spotřeboval ohromné množství betonu, jehož složení mělo odolat mořské vodě a tvrdým klimatickým poměrům.

Obtížnou práci popsali čeští dělníci ve svých vzpomínkách: *Do kesonu, želené báni rozměrů 10 x 12 metrů jsme lezli po žebříku a pouštěli tam stlačený vzduch, který musel vyrovnat tlak vody na keson v hloubce třiaadvaceti metrů. Keson klesal svou vahou pod vodu podle toho, jak jsme vybírali materiál z mořského dna, místa budoucí ponorkové základny. Mělo se dosáhnout toho, aby mohly ponorky pod vodou vplout až do přístavu. V prostředí se stlačeným vzduchem to byla těžká, vysilující práce. Dělalí jsme čtyři hodiny, pak následovala čtvrt hodinová přestávka, pak další čtyři hodiny a byli jsme vyměněni další směnou. Ti, kteří pracovali venku, mimo keson, měli dvánáctihodinové pracovní směny. Náročnost této práce podle pamětníků uznávali i sami Němci.*

Ponorkový bunkr Dora I byl slavnostně otevřen v polovině roku 1943 a stal se základnou pro operace 13. ponorkové flotily v Severním moři. Započala i výstavba druhého bunkru, Dora II, který se však až do konce války nepodařilo dokončit. Oba objekty stojí v trondheimském přístavu dodnes – díky vynikajícím konzervačním podmínkám Dora I slouží jako depozit městského a státního archivu, ve zbytku budovy jsou pak skladiště a kanceláře.

NEDOBROVOLNÁ PRÁCE NA SEVERU

V Trondheimu pracovala třetina všech nasazených Čechů v Norsku, většina byla poslána na práce dál na sever, za polární kruh. Stavěli železnici v prostoru Mo i Rana a budovali přístaviště v okolí Narviku. Po malých skupinkách byli rozmístěni i v řadě dalších míst v severním Norsku, v Kirkenesu v nejsevernějším cípu země u tehdejších hranic s Finskem; desítky mužů dokonce pracovala i na finské straně hranice ve městě Linhammar (dnes tato oblast patří Rusku).

Útrapy cestování na daleký sever popsal jeden z nasazených, který spolu s dalšími dvěma sty Čechy v polovině roku 1943 odplul lodí *Riger* z Trondheimu do Narviku. *Neplánovaně se nám doba na lodi prodlužovala, a s bouřemi se dostavily těžké žaludeční potíže, zvracení. Měli jsme dostat záchranné pásy, poněvadž jsme projížděli zónou nebezpečí min. Na všechny se ale nedostalo. Horší bylo, že nám na lodi došly zásoby jídla a začínali jsme se bouřit. Prožívali jsme opravdový hlad. Pak jsme dorazili do Narviku – všude*

kolem hezké ostrůvky a fjordy, ale hlad nedovolil se jim věnovat. Na nedostatečnou stravu si pamatovali snad všichni nasazení: Jídla jsme fasovali málo a bramborovo-zeleninová strava nebyla ani dostatečně sytá. Na tu šlichtu pro prasata jsme si nikdy nezvykli.

Totálně nasazení se oficiálně stávali zaměstnanci konkrétní, většinou německé firmy,

Podobenky kamarádů Jana Koše a Josefa Gajdaruse z Dubňan, kteří pracovali od prosince 1943 v Trondheimu. Po dvou letech byli převedeni na práce do Říše.



Chvilky pro zábavu a recesi byly spíše vzácností. Na dobové fotografii je skupina Čechů pracujících v Trondheimu pro montážní firmu Georg Wendel.



Nasazení přespávali v pracovních táborech, kde byly postavené dřevěné baráky s palandami. V arktické zimě byly vytápěny malými kamny. Na fotografii jsou sovětští váleční zajatci nasazení v severním Norsku na stavbu železnice.



2* RODINNÝ ARCHIV P. REHORE

FOTO © LEIV KREYBERG / NORSKÝ NÁRODNÍ ARCHIV

kontraktované Organizací Todt na daný stavební projekt. Německých firem působilo v Norsku více než čtyři sta. Každá organizovala svým kmenovým zaměstnancům i přiděleným dělníkům práci a vyplácela jim měsíční odměnu. Současně byla zodpovědná za pracovní podmínky a stravu nasazených. I když existovaly centrálně stanovené stravovací normy, jak vyplývá z dochovaných dokumentů, Češi a další zahraniční pracovníci si na stravu opakovaně stěžovali i u německých okupačních orgánů.

Vedle špatné stravy ohrožovalo české dělníky především drsné arktické podnebí. Zdá se však, že mladí a fyzicky zdatní muži se s jeho nástrahami vyrovnávali překvapivě dobře. *Za polárním kruhem byl mráz až -36 °C. Pro nás to byl nezvyk, zkouška, ale mráz příliš nevadil. Ve vzpomínkách na tu dobu se nepřestávám divit, jak jsme tehdy vydrželi celé dny venku v drsných mrazech, bez zahřátí. Snad proto, že jsme byli mladí, v nejlepších letech. Na práci v zimě jsme si zvykli. Za dobu, co jsem tam byl, nikoho nepostihla vážná nemoc. Od mrazů jsme byli opáleni dohněda.*

Nasazení měli pravidelný denní režim. Většinou žili v dřevěných barácích v blízkosti pracovišť. Pracovali obvykle dvanáct hodin denně a jednu neděli v měsíci měli osobní volno. Ve městech navštěvovali kina, na venkově občas lovíli ryby a časem se začali přátelit s místními obyvateli. Společně pak vyráželi na výlety. Několik z nich si v Norsku našlo životní partnerky, které s nimi po válce odjely do Československa. Nejvíce volného času ale pracovníci trávili spolu. Kamarádi, dopisování s rodinou a občasně oslavy, drobné vzpoury proti Němcům a přátelství s norskými obyvateli byly těmi nejdůležitějšími momenty, které činily jejich život daleko od domova snesitelnější.

Smrt na dalekém Severu

Němci obecně považovali Nory za prototyp a vzor „germánské rasy“. S výjimkou židovského obyvatelstva proto okupační politika postrádala rysy cílené decimace, obvyklé v okupovaných zemích východní a střední Evropy.

V přímé souvislosti s válkou zahynulo v Norsku přibližně 10 000 norských občanů (z toho 783 bylo obětí holocaustu). Na norském území ovšem v důsledku otročké práce a nelidských podmínek zemřelo 15 000 ruských a 2500 jugoslávských válečných zajatců. Německých hrobů je v Norsku 11 500. V Norsku tak zahynulo mnohem více cizinců než domácích obyvatel. □



Zahranční pracovníci se dokumentovali u německé okupační správy německými průkazy, které sloužily k jejich identifikaci, ke vstupu na pracoviště a ve volném čase i k pohybu po okolí



Databáze českých pracovníků nasazených v Norsku za druhé světové války je přístupná on-line na webové stránce www.noraci.cz

Literatura

H. O. Frøland et al. (eds.), *Industrial Collaboration in Nazi-Occupied Europe. Norway in Context*, London 2016; T. Jacobsen, *Slaveanlegget. Fangene som bygde Nordlandsbanen*, Oslo 1987; J.-H. Johansen, *Tsjekkiske tvangsarbeidere i Norge under 2. verdenskrig*, [s. l.] 2017; J.-H. Johansen, *Nucené práce. Češi a Poláci v Narviku v letech 1942-1945*, [s. l.] 2014; S. Neitzel, *Die Deutschen Ubootbunker und Bunkerwerften, Koblenz* 1991; P. Nygaard, *Store drømmer og harde realiteter. Veibyggging og biltrafikk i Norge, 1912-1960*, Oslo 2014; J. Šefl, *Za války v Norsku. Vyprávění z totálního nasazení*, Rožmitál pod Třemšínem 2009.

NÁVRAT DOMŮ A VZPOMÍNÁNÍ

Kolik Čechů v Norsku pracovalo, se dělníci dozvěděli až na konci války, kdy byli československými úředníky repatriováni do vlasti. Návrat domů popsal Ludvík J. Halásek z Havířova: *Cesta vlakem z Trondheimu do Osla, kdy nás na každém nádraží čekaly skupiny Norů, zpívalo se a tancovalo, protože naši chlapci měli s sebou hudební nástroje a vytvořili kapelu. Přednostové stanic podávali už předem hlášení, kdo přijede, a tak nás čekalo vždy přivítání. Vagóny jsme měly popsané nápisy: At žije ČSR – at žije Norsko!*

Atmosféru poválečného Norska popisovali nasazení jako radostnou, lidé byli veselí a vstřícní, ovšem po příjezdu do vlasti *jsme cítili, že jsou všichni nějak zařezaní, zamklí, snad až nepřístupní*. Totální nasazení ovšem vnímali jako *ztrátu nejlepších let života prožitých v bedných podmínkách daleko od domova*. Na druhou stranu zavlčení do Norska patrně mnohým z nich zachránilo život. Oproti jiným zemím představovalo Norsko jedno z bezpečnějších míst. Z celkem 1300 českých dělníků v Norsku zemřeli za války tři. Většina nasazených nezažila ničivé kobercové nálety a také všeobecný přístup Němců k Čechům byl v Norsku podstatně lepší, než jak je popisováno z nasazení přímo v Německu.

To, co vzpomínky pracovníků z Norska nejvíce odlišuje od většinového narativu totálně nasazených, je přátelský až srdečný vztah s místním obyvatelstvem. Někteří si po válce s norskými přáteli dlouho dopisovali. V osmdesátých letech, tedy v době, kdy se blížili důchodovému věku, začali organizovat srazy pamětníků. Říkali si *Noráci*. Po roce 1989 se intenzita setkávání ještě zvýšila. Každoroční srazy, nejčastěji v Havlíčkově Brodě, celkem navštívilo až 160 účastníků včetně rodinných příslušníků a zástupců norského velvyslanectví. Pravidelnou součástí se stala i bohoslužba, celebrowaná katolickým farářem Josefem Práškem, jenž byl jako mladý bohoslovec spolu s dalšími třemi seminaristy rovněž totálně nasazen v Norsku. Jubilejní setkání v roce 2000 osobně navštívila i norská velvyslankyně a vojenský atašé. □

Z Todtovy organizace do československého vojska

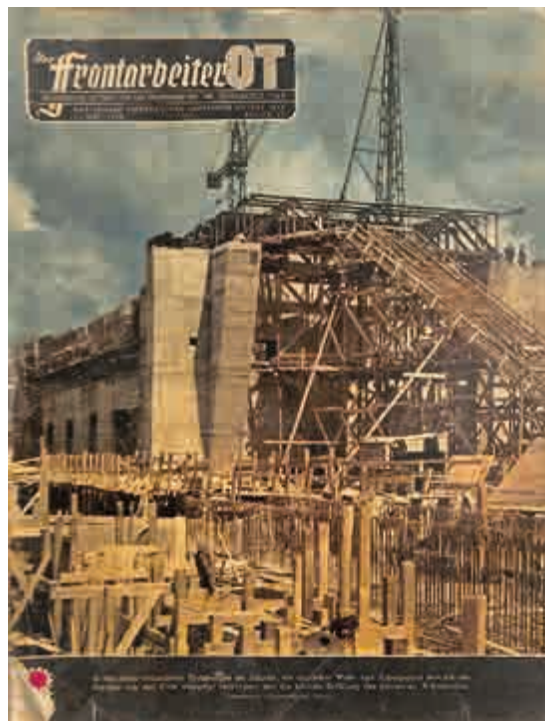
Totální nasazení jako možnost úniku z područí okupantů

— Zdenko MARŠÁLEK

Otrocká práce obyvatel okupovaných zemí měla pomoci německému válečnému úsilí, mnohým z nich ale totální nasazení daleko od domova naopak umožnilo vymanit se z područí nacistů a následně proti nim bojovat v řadách spojeneckých armád.

Jak v průběhu válečných let nacisté zdokonalovali formy komplexního využití veškerých dostupných pracovních sil, dostávali se do soukolí válečné mašinerie další a další obyvatelé okupovaných zemí. Statisíce zvláště mladých lidí byly proti své vůli vytrženy z domácího prostředí a vyslány do Německa i do různých koutů okupované Evropy. Vedle průmyslových podniků, rozšiřování dopravní infrastruktury a práce v zemědělství se jejich nejčastějším určením stalo budování vojenských zařízení. Především šlo o výstavbu betonových opevnění podél takzvaného Atlantického valu, ohromné obranné linie, která měla zabezpečit pobřeží západní Evropy před invazí spojeneckých vojsk. Němci přednostně opevňovali přístavy, po zkušenostech z Francouzské severní Afriky, Sicílie a Itálie ale věděli, že úder může přijít i přes pláže. Netušili ovšem to hlavní – v které části Evropy k vylodění dojde. Spojenci je v jejich nejistotě utvrzovali. Promyšlené klamné operace včetně podvržených zpravodajských dokumentů naznačovaly různá místa útoku, od Středomoří až po Arktidu. Betonové bunkry, zákopy,

Kromě nasazení ve zbrojních továrnách bylo mnoho dělníků z Čech posláno na stavbu opevnění takzvaného Atlantického valu



dělostřelecká postavení a rozsáhlý systém ženíných překážek proto vznikaly nejen na pobřeží průlivu La Manche, odkud bylo z Británie nejbližší, ale také v Biskajském zálivu, v Belgii, Nizozemsku, Dánsku a Norsku. Celé mořské pobřeží od španělských hranic až po nejsevernější bod Evropy měřilo přibližně 3800 kilometrů, takže si práce vyžádaly ohromné prostředky. Pozdější výpočty ukázaly, že výstavba spotřebovala daleko více betonu a oceli než svého času Maginotova linie. Opevnění vyrůstalo i na středomořském pobřeží v jižní Francii, Itálii, Řecku, Albánii a Jugoslávii. Výstavbu Hitler osobně svěřil Todtově organizaci.

Tak ohromný stavební podnik potřeboval enormní počty dělníků a odborných pracovníků. Přestože například kolaborantská vláda ve Vichy pomohla okupantům vyčlenit pro potřeby Todtovy organizace přes půl milionu Francouzů, museli Němci do Francie posílat desetitisíce dalších dělníků z jiných zemí – mimo jiné právě z protektorátu Čechy a Morava. Češi se tak ocitli v oblastech, kam by se většina z nich za celý život nedostala – v nevládných Flandrech, malárických bahnech ústí Girondy, mrazivých fjordech za polárním kruhem, na prosluněných plážích Peloponésu či v luxusních střediscích francouzské Riviéry. Pracovní podmínky, zaopatření a přístup Němců se lišily místo od místa, všude ale čekala především tvrdá práce, převážně v pomocných dělnických profesích. Vzhledem k nedostatku odborníků se mnohým dostalo vyškolení v různých specializacích – stávali se svářeči, elektrikáři, zámečníky. Nezřídka jejich zařazení hraničilo s bojovým nasazením. V posledních letech války například příslušníci Organizace Todt, mezi nimi také Češi, sloužili i v obsluhách protiletadlových děl.

ÚTĚKY

Zpočátku mnozí nezaměstnaní spatřovali v práci v Německu možnost obživy a východisko z chudoby, ale nucené pracovní nasazení se postupem doby stále více podobalo otrockému využívání lidských zdrojů. Řada nasazených proto pomýšlela na útěk. Často mířili domů, kde se za pomoci rodiny ukryli, většinou ovšem následovalo prozrazení a tvrdý postih. Někteří se proto pokoušeli dostat zcela mimo dosah nacistů. V prvních válečných letech Němci ovládali téměř celou kontinentální Evropu a možných cest úniku zbývalo jen poskrovnu. Na svobodu se jako první dostali ti, kteří zamířili do neutrálních zemí. Většina odvedených pracovala přímo v Německu, v úvahu tak pro ně připadalo zejména Švýcarsko, do dubna 1941 ještě i Jugoslávie. Útěk v každém případě představoval velice riskantní záležitost, byť zvláště v prvních měsících války Němci ještě hranice nestřežili tak důsledně. Například elektromontér Antonín Tesař, jenž odešel na práci do Německa již v květnu 1939, po vypuknutí války neváhal a v prvních dnech října 1939 ilegálně přešel hranice do Švýcarska. Odtud, již s platným cestovním pasem, pokračoval do Francie, kde se okamžitě přihlásil do vznikajícího československého zahraničního vojska.

Švýcarsko bylo pro uprchlíky lákavým cílem, ale režim na hranicích se stával čím dál přísnějším. Několik mužů nasazených na práce ve Francii se vydalo přes hranici španělskou, vedoucí

po vrcholcích Pyrenejí. Ve frankistickém Španělsku je nečekalo vládné přijetí, spolu s dalšími uprchlíky skončili v internačním táboře Miranda de Ebro.

Nejistou šanci poskytoval útěk do Itálie. Ta sice byla německým partnerem a spojencem, mnohým uprchlíkům poskytla azyl v internačních táborech; jiné naopak vydala zpět Němcům.

Do neutrální země dezertovalo nejvíce Čechů během nasazení v Norsku, kde se naskýtala možnost k útěku do Švédska. Velmi dlouhá švédsko-norská hranice většinou vedla obtížným vysokohorským nebo arktickým terénem a dala se proto jen velmi těžko uhlídat. Hlášení o útěcích Čechů z táborů v Norsku se začala objevovat již v roce 1942 a kulminovala v létě 1944.

Do neutrálního Švédska se dostalo i několik Čechů sloužících u německého obchodního loďstva. Němci během války udržovali se Švédskem intenzivní obchodní kontakty a námořníci prostě dezertovali během zastávky v některém ze švédských přístavů. Podobnou příležitost našli i odvážlivci, kteří vyskočili z vlaků vezoucích nuceně nasazené do Norska přes Švédsko. Celkově se do Švédska různými cestami dostalo několik desítek totálně nasazených českých dělníků. Spolu s početnou pomnichovskou emigrací a dalšími uprchlíky tak v této skandinávské zemi vytvořili dosti silnou komunitu československých politických exulantů, což založilo tradici sahající posléze až do roku 1989.

V neutrálních státech se uprchlíci sice dostali z dosahu okupantů, jen těžko ale hledali možnosti pro další cestu do spojeneckých zemí. Španělé propustili většinu internovaných teprve poté, co Spojenci na přelomu let 1942 a 1943 obsadili alžírské a marocké břehy, bezpečně ovládli západní Středomoří a mohli na frankistické úřady vyvíjet silnější diplomatický tlak. Stejně tak většina uprchlíků ve Švýcarsku musela čekat až do konce léta 1944, kdy americké a francouzské divize osvobodily celou jižní Francii. Nejsložitější byla případná cesta ze Švédska, obklíčeného Němci ze všech stran. Existovalo sice sporadické a velice riskantní letecké spojení do Británie, o místa v letounech však vedli tvrdé licitace tajné služby, diplomaté, vládní kurýři a obchodníci. Přesto se v letech 1942 a 1943 tímto způsobem do Británie dostalo i několik Čechů z řad exulantů. Cesta letadly se stala o něco bezpečnější, a hlavně častější od roku 1944, kdy se Švédům podařilo dojednat s Němci právo bezpečného přeletu, a zvláště poté, co vlastní letecké trasy s podstatně větší kapacitou začali provozovat Američané. Za těchto okolností se konečně dostalo i na první malé skupinky českých uprchlíků z totálního



Zdenko MARŠÁLEK

(nar. 1966) pracuje v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Zabývá se historií vojenství Československa a zemí střední Evropy v letech 1918–1945, zvláště pak československými jednotkami v zahraničí za druhé světové války. plys.zmar@seznam.cz

Literatura a prameny

D. Bettinger, *Der Westwall. Die Geschichte der deutschen Westbefestigungen im Dritten Reich*, Osnabrück 1990; T. Heber, *Der Atlantikwall 1940–1945*, Norderstedt 2008; Z. Maršálek, „Česká“, nebo „československá“ armáda? *Národnostní složení československých vojenských jednotek v zahraničí v letech 1939–1945*, Praha 2017; Z. Maršálek – P. Hofman, *Dunkerque 1944–1945. Ztráty Československé samostatné obrněné brigády během operačního nasazení ve Francii*, Praha 2011; VÚA – VHA Praha, sbírka 24.

nasazení. Během října a listopadu 1944 jich odletělo asi dvacet, další následovali až na samém konci dubna a v květnu 1945, tedy těsně před německou kapitulací.

ZAJETÍ A PŘEBĚHNUTÍ

Většina dělníků pracovala přímo v Německu, a jejich šance na únik tak až do konce války zůstávaly minimální. Mnohem lepší příležitost se totálně nasazeným naskytla, pokud se ocitli přímo v prostoru vojenských operací. Po obratu ve válce německá vojska čelila mohutným ofenzívám, kdy musela rychle ustupovat, často neplánovaně, na velké vzdálenosti. V dosahu útočících spojeneckých armád se pak ocitla celá struktura německého týlu, včetně obsluhy komunikací, skladů a stavebních a ženijních oddílů. Již v březnu 1943 takto například k Rudé armádě přešla skupina Čechů ze Šumperska, odvelených v pracovních jednotkách na východní bojiště. O pouhý měsíc později již vstoupili do československé armády, organizované v Sovětském svazu.

Podobná situace nastala i v létě roku 1944 ve Francii. Práce na usilovně budovaném Atlantickém valu probíhaly doslova do poslední chvíle před velkou invazí Spojenců v červnu 1944. Po urputných bojích v Normandii spojenecká vojska prorazila frontu, uštědřila Němcům těžkou porážku a hnala jejich rozdrčené divize přes celou Francii až k německým hranicím. Během panického ústupu Němci nestačili evakuovat týlové a pracovní jednotky, úspěšně vylodění ale především oživilo naděje místních obyvatel i všech zavlčených, od vězňů přes pracovní nasazené až po vojáky, nuceně zařazené do německé armády. Pod úder spojeneckého letectva, rychle pronikajících tanků a aktivního místního odboje se příležitostí k útěku našlo více než dost. Mnoho dělníků padlo do zajetí během ústupu, další se ukryli a vyčkali příchodu spojeneckých vojáků. Celé pracovní útvary se ocitly v zajetí při kapitulaci některých obklíčených přístavů, jako byl Brest, Cherbourg, Le Havre či Marseille. Někteří zahraniční dělníci přímo přeběhli k partyzánům a se zbraní v ruce se zapojili do bojů, a to nejen ve Francii, ale i v Itálii či Řecku.

Během rychlého osvobození Francie se z německého područí vymanily tisíce a desetitisíce zavlčených cizinců. Jejich osudy bezprostředně po osvobození se odvíjely různě. Mnozí skončili v zajateckých táborech pro německé vojáky, zvláště pokud sloužili přímo pod velením Organizace Todt a nosili její uniformu či uniformě se podobající pracovní úbory.



Totálně nasazení Češi, kteří sloužili přímo pod velením Organizace Todt, se po přechodu fronty často ocitli v zajateckých táborech určených pro německé vojáky

» ≈
Z přeběhlíků z wehrmachtu či vládního vojska, krajanů, osvobozených vězňů a totálně nasazených byly v zimě 1944/45 formovány nové jednotky. Jednotné uniformy na první pohled setřely všechny rozdíly. Zde nástup 3. tankového praporu Čs. samostatné obrněné brigády.

DO ČESKOSLOVENSKÉ ARMÁDY

Jedním z hlavních problémů československých vojenských jednotek v zahraničí se stal nedostatek vojáků. Okupace téměř celé Evropy mimo jiné takřka znemožnila útěk z protektorátu, a zvláště u části exilové armády organizované v Británii se doplňky hledaly doslova po jednotlivcích. Situace se v tomto ohledu změnila teprve poté, co Spojenci začali Evropu osvobozovat. Hlásili se dobrovolníci z krajanské komunity ve Francii, uprchlíci internovaní dosud v Itálii a Švýcarsku, uprchlí vězni koncentračních a kárných táborů, a zvláště přeběhlíci a zajatci z ozbrojených formací, podléhajících německému velení. Šlo o příslušníky takzvaného vládního vojska a slovenských jednotek nasazených v Itálii, kteří přeběhli přes frontu, k partyzánům či přes Švýcarsko do Francie, ale zvláště o Čechoslováky nuceně zařazené do wehrmachtu. Po prověření byli všichni urychleně přebíráni do československé armády.

Přeběhlíci a dezertéři z pracovního nasazení tak představovali jen jeden z personálních zdrojů, navíc nijak početný – v letech 1944 a 1945 jich do československých jednotek na Západě vstoupilo několik stovek. Z čistě vojenského hlediska byla jejich hodnota problematická. Bývalí vládní vojáci či zajatci z wehrmachtu měli dobrý výcvik, a navíc i čerstvé bojové zkušenosti; po krátké instruktáži a přecvičení tak mohli vzápětí odejít na frontu. Většina totálně nasazených sice měla pro vojsko ideální věk mezi dvaceti a pětadvaceti lety, ale zcela jim chyběl jakýkoliv vojenský výcvik – prezenční službu v předmnichovské armádě absolvovali jen někteří starší muži. Mladíci ročníků 1919 a mladších byli naprostými vojenskými „zelenáči“.



Na důkladné školení ale vzhledem k blížícímu se konci války již nezbýval čas.

Totálně nasazení dělníci se na druhé straně těšili větší důvěře vojenských orgánů. Zajatci z wehrmachtu se během okupace – byť převážně z donucení – přihlásili k částečnému německému původu, navíc většina z nich pocházela z národnostně smíšeného Slezska. Naprostou většinu totálně nasazených naproti tomu představovali Češi z protektorátu, tedy z jednoznačně českých oblastí. V každém případě služba v německé uniformě navozovala dojem kolaborace, zatímco nucené nasazení na otrocké práce bylo jasným a nepochybnitelným aktem zvláště okupantů.

Vojenské orgány československého exilu se řídily zásadou mísit všechny lidské zdroje dohromady a utvářet pokud možno jednotnou armádu. V řadách nejmenších jednotek se tak sešli vojensky zkušení staří dobrovolníci z prvních let odboje, Slezané z wehrmachtu, veteráni francouzské Cizinecké legie či vládní vojáci s naprostými nováčky – mladíky, kteří do Británie emigrovali ještě jako děti, krajany z Francie a dělníky z nuceného nasazení. Hlavní pozemní formace československých jednotek na Západě – Čs. samostatná obrněná

brigáda, která od října 1944 obléhala obklíčenou německou posádku přístavu Dunkerque – potřebovala několik tisíc vojáků, aby naplnila předepsané stavy a nutné zálohy. Nově získaní vojáci proto byli „do pole“ odesíláni co nejrychleji.

Při sledování osudů jednotlivých mužů ale vyplynulo, že přímo na frontu mířili hlavně starší muži se zkušeností z meziválečné armády. Většina vojenských nováčků se ocitla u nově formovaných jednotek, a čekal je tak několikaměsíční výcvik, buď ještě v Británii, nebo v zápolí u Dunkerque. Poměrně velká skupina byla například zařazena k dělostřelectvu, kde se hodila jejich velmi dobrá fyzická kondice, kde se však nepředpokládalo, že by se dostali do boje zblízka.

O větší míře důvěry vojenské správy v totálně nasazené svědčí také to, že do konce války více než dvacet z nich odeslali k letectvu, kde byl výběr po stránce spolehlivosti velmi přísný. Mladí, fyzicky zdatní muži, po národnostní stránce „ryzí“ Češi, se k výcviku pro pozemní personál letectva dostali také pro svoje odbornosti: většinou šlo o elektrotechniky, strojní zámečníky nebo bývalé studenty středních škol. U letectva nastoupili v několika skupinách od ledna do května 1945. Jejich výcvik většinou skončil až po kapitulaci Německa, ale po návratu do osvobozené vlasti někteří pokračovali ve službě a podíleli se na budování poválečného československého letectva.

Bezohledné využití pracovních sil ve formě totálního nasazení obyvatel okupovaných zemí výrazně posílilo výrobní, průmyslový a tím i vojenský potenciál nacistického Německa. Mladí muži z protektorátu byli vytrženi z domova a odesláni do vzdálených míst Evropy. Někdy však mělo toto odloučení nečekaný efekt: přesun je přiblížil k svobodě a umožnil jim únik. Paradoxně díky totálnímu nasazení tak československá armáda v zahraničí získala několik stovek nových dobrovolníků. V porovnání s více než půl milionem Čechoslováků, postižených totálním nasazením, se ale jednalo jen o výjimky. Naprostá většina musela otrocky pracovat pro okupanty až do konce války. □



Jednu z nejdělnějších cest za pracovního nasazení v Německu do československé armády absolvoval Václav Pejsar. Do Německa odešel již v červenci 1939. V roce 1941 uprchl přes Francii do Španělska, kde byl až do dubna 1943 internován. Zemřel 9. listopadu 1944 na následky těžkého popálení, čtyři dny poté, co byl jeho tank zasažen u Dunkerque.

DaS doporučuje k tématu

Nucené práce pro Říši. Totální nasazení 1939-1945



Z. Kokošková – J. Pažout – M. Sedláková (eds.)
Pracovali pro třetí říši
Scriptorium, Praha 2011, 462 s.



Z. Kokošková – S. Kokoška (eds.)
Museli pracovat pro Říši
Státní ústřední archiv v Praze, Praha 2004, 110 s.



O. Müller (ed.)
Deníky Ondřeje Sekory. 1944-1945
Doslov H. Kraflová Plus, Praha 2016, 172 s. + 46 nečíslovaných dvojlístů obrazových příloh